

УДК 821.161.2.09(092):821.162.1.09

Ігор Розлуцький

Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

ІВАН ФРАНКО ТА МИКОЛА ЄВШАН: ТРАДИЦІЙНЕ І МОДЕРНЕ ПРОЧИТАННЯ ТВОРЧОСТІ ПОЛЬСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

У статті досліджено своєрідність реценції та інтерпретації ідейно-естетичного дискурсу польської літератури у творчості Івана Франка та Миколи Євшана. Осмислення мистецької спадщини польських авторів відбувається крізь призму настанов традиційності та модерності наприкінці XIX — початку XX століття. Особлива увага студії зосереджена на українському аспекті творчості польськомовних авторів, власне на проблемі національної екзистенції, що є об'єднувачим фактором в обох, здавалося б на перший погляд, різних літературних критиків.

Ключові слова: критика, метакритика, психоаналітизм, польська література, естетика, історіософія, романтизм, позитивізм.

Ihor Rozlucki. Iwan Franko i Mykoła Jewszan: tradycyjne i nowoczesne przeczytanie twórczości polskiego pisarstwa. W artykule przeanalizowano osobliwości recepcji i interpretacji ideowo-estetycznego dyskursu literatury polskiej w twórczości Iwana Franko i Mykoły Jewszana. Interpretacja spuścizny artystycznej polskich autorów odbywa się przez pryzmat zasad tradycyjności i nowoczesności w końcu XIX — początkowi XX wieku. Szczególna uwaga opracowania skoncentrowana na ukraińskim aspekcie twórczości polskojęzycznych autorów, właściwie na kwestii egzystencji narodowej, co jest zjednoczonym czynnikiem w obu, zdawało się by na pierwszy rzut oka, różnych literackich krytyków.

Słowa kluczowe: krytyka, metakrytyka, psychoanaliza, literatura polska, estetyka, filozofia historii, romantyzm, pozytywizm.

Ihor Rozlutskyi. Ivan Franko and Mykola Yevshan: traditional and modern reading of Polish literary works. In the article the originality of reception and interpretation of Polish ideological and aesthetic literary discourse in the works of Ivan Franko and Mykola Yevshan has been considered. Understanding Polish authors' works is through the prism of modernity and traditional attitudes at the end of the 19-th — the beginning of the 20-th century. Particular attention is focused on the Ukrainian aspect of Polish authors' works, that is, on the problem of national existence, which is the unifying factor in both different, as it might seem at first glance, literary critics.

Key words: criticism, metacriticism, psychoanalysis, Polish literature, aesthetics, historiosophy, romanticism, positivism.

Польська література на сторінках періодичних видань Західної України кінця XIX — поч. XX століття була доволі помітним об'єктом різноманітних студій. Цьому сприяли й об'єктивні чинники (польська адміністрація на західних землях домінувала, а разом з тим чимала кількість польськомовних видань), так і суб'єктивні, які мали на меті дослідження ідейно-естетичних вимірів польської культури чи окремих персоналій, значною мірою пов'язані з Україною.

Найбільш знаковими літературними критиками того часу були, безперечно, Іван Франко, який став стилем епохи та правдивим феноменом вияву української культури, і молодий, але надзвичайно талановитий та амбітний Микола

Євшан. Часто дослідники пов'язують ці постаті з різними стильовими епохами. Івана Франка зараховують до традиційного, консервативного напрямку, натомість творчість Миколи Євшана розглядають в категоріях настанов неопохи. Але чи це справді доречно? Чи справді можна віднайти спільні точки дотику при інтерпретації художніх творів в обох критиків?

У своїй розвідці ми спробуємо накреслити відповідь на поставлені запитання, розглянувши творчість польських письменників у літературно-критичній спадщині Івана Франка та Миколи Євшана.

Польська література ще не була об'єктом наукових студій сучасності, які б розглядали суміжну культуру крізь призму названих митців. Прочитавши доволі тики широкий польськомовний контекст обох учених, ми зупинилися кількох постатях розвитку культурного пограниччя, які присутні у творчості Івана Франка та Миколи Євшана. Це творчість Богдана Залеського та Марії Конопницької, які свого часу були доволі виразними представниками польської літератури.

Іван Франко опублікував статтю «Юзеф Богдан Залеський» в журналі «Зоря» 1886 р., де була представлена низка статей з історії слов'янських літератур. Франко досить критично підходить до творчості Б. Залеського, яка відірвана «від живого контексту життя і історії» [9, с. 24].

Дослідник акцентує на важливих мотивах польського романтика: образ України, її історія, культура. Усі ці візії України в поезії Б. Залеського, на думку Івана Франка, є фантазмагорією, фата морганою. «Спомин з власного життя і спомин з історії всесвітньої за послідних півтори тисячі літ, Україна і польський месіанізм — все те змішалось в тій поемі в такий хаос, в котрім не раз годі доглупатись зміслу поодиноких віршів і речень» [9, с. 26], говорить критик про поему «Duch od czasu».

І. Франко дошукує змісту, а не форми, крім того, йому важлива націософська доктрина, крізь призму якої й оцінена творчість польського митця. Дослідник дуже уважно в творчості Б. Залеського прочитує образ України, якому відведено центральне місце:

*Bóg — Świat — Słowiaństwo — Polszcza — Ukraina —
W pięć strun mej gęśli pięćiorakie dźwięki.* [9, с. 27]

Відтак уже в наступному вірші Б. Залеського

*Polshcza jedyna pomiędzy Narod,
Och Męczennica wielka, kturej płaczę;
Polshczy klaskałem ja z mogił, wieszcz młody;
Dzisaj (1864) przerażon jej krwią i rozpaczą
Tęsknię odkupić w Pieśniach dawne winy —
Ale w głos zawždy Matki Ukrainy.* [9, с. 28] —

І. Франко переконливо говорить, що «не в Україні тут діло» [9, с. 28].

У подальшій інтерпретації поезії Б. Залеського І. Франко вбачає виразний польський імперський первень: «Колись Україна в його піснях, ота буйна, широка, козацька, з лицарськими а щиро прихильними до польського панства Сагайдачними, з Ляхами Сердечними і т. п. або з романтичними Косинськими, Мазепами та Золотаренками, була тільки рефлексом шляхецьких буйних мрій о невідривній приналежності тої України до Польщі... А все-таки основна тенденція пісень Залеського остається однакова: Україна для Польщі!» [9, с. 28].

І. Франко дедалі глибше вчитується в тексти Б. Залеського, розкриваючи роль і значення образу містичності України і дедалі більше вбачаючи шовіністський погляд польського романтика:

«Оті-дві струни: Бог, а радше католицька містика, і Україна, а радше її невідривна приналежність до Польщі — була тою живою силою, укритою в кришталевім слові Богдана Залеського» [9, с. 31] «Україна сама собою, народ український в його (Б. Залеського. — І. П.) свідомості не були нічим самостійним, живим, власновільним; вони мусили зійти на просту, гарно перетикану декорацію Виключаючи пильно з української традиції все, що нагадувало таку власновільну, самостійну, протестуючу Україну, Залеський мусив дійти до витворення України фікційної, мальованої», — підсумовує Іван Франко.

Український критик розглядає творчість Б. Залеського і загалом літературу з консервативного, народницького погляду. «Тільки така література, котра переймається тою думкою, щоб служити місцевому народові, боронити його інтереси, розвивати його мову, підносити його освіту, — тільки така література — отже, на Русі-Україні тільки русько-українська народна — переможе всі ті фата-моргана, котрі перед очі зфанатизованих поколінь чарувала поезія таких боянів, як Залеський» [9, с. 32].

Аналогічні засади щодо оцінки літературної творчості проголошує і Микола Євшан, якого часто зараховують до доби модернізму в українській літературі. Проте критик вразно наголошує «*Нова культура мусить бути національна, мусить вийти з глибин народної душі, але вона не може бути українофільська*» [3, с. 53].

Модерний критик, як часто характеризували М. Євшана, щирий прихильник європейської модерної концепції початку ХХ ст. з її руйнуванням усталених традицій, послідовно й свідомо стоїть на національних позиціях і високо поціновує аналогічні ідеї в естетиці інших митців.

У цьому річищі — річищі національного вектора — намагається М. Євшан характеризувати творчість Богдана Залеського. Стаття «Богдан Залеський і Україна», яка була надрукована 1912 р. у Літературно-науковому вістнику, містила відповідь на книгу Йосипа Третьяка «Bohdan Zaleski. 1802–1831. Zycie i poezya. Karta z dziejow romantyzmu polskiego». Дискутуючи з польським літературним дослідником Йосифом Третьяком, український учений доходить висновків щодо своєрідності творчості Б. Залеського, намагається об'єктивно осмислити творчість поета «української школи», абстрагуючись при цьому від декларацій польських літературних авторитетів, які часто звеличували митця. Будучи значно критичнішим, М. Євшан характеризував Б. Залеського як типового поета того часу.

Що ж до історичної ролі «української школи», то М. Євшан категорично спростовує думку Й. Третяка про «культурну місію Польщі», про релігійне, політичне прагнення до єднання народів Речі Посполитої і бажання третьої унії — естетичної. Цілком очевидно, що освічений Євшан не міг погодитися з таким твердженням польського літературознавця, історика Й. Третяка з очевидною фальшю. З огляду на це український критик намагався об'єктивно інтерпретувати творчість Б. Залеського [7, с. 96].

Аналізуючи творчість Б. Залеського, М. Євшан зважає на біографічний фактор: Б. Залеський є нащадком українізованої шляхти, яка навіть вдома говорить українською. Саме тому він так глибоко він проникся Україною, а найкращі спогади дитинства зберіг до самої старості [3, с. 325]. Отже, Україна для натхненника «козацького романтизму» є «нічим іншим, тільки прекрасним спомином минулих літ, чарівною мелодією, колисковою піснею» [3, с. 325]. Тут, на нашу думку, М. Євшан цілком об'єктивно і наводить як приклад М. Гоголя і його тугу за рідною землею. Тому й на завершення логічного алгоритму він стверджує, що вбачає у Б. Залеського «чисто інстинктовий потяг» до України, яка, проте, не є для нього «вітчиною, в дійснім того слова значінні» [3, с. 325].

Така логіка щодо дослідження подальшої творчості Б. Залеського веде до спростування українізму як художньої домінанти поета «української школи». Звісно, М. Євшан інакше трактує «українізм» і вкладає в нього значно глибший зміст, аніж Й. Третяк і Б. Залеський. У сформульованому польським поетом його творчому кредо — «Бог, світ, слов'янство, Польща, Україна» [3, с. 325] Україна опинилась на останньому місці.

М. Євшан не вбачає справжньої українськості у творчості Б. Залеського: «В дійсності про Україну Залеський не мав поняття і бачив її тільки в мріях: з України в його поезії єсть тільки колористичне тло, ритміка народних українських пісень і мотиви побутово-історичні» [3, с. 326]. На підтвердження своїх суджень про поверхову рецепцію України Б. Залеським М. Євшан наводить біографічні факти: «... Його народом були поляки, і за свій нарід, а не за Україну, він пішов боротися в 1831 році, і за свій нарід пішов потім на еміграцію» [3, с. 326]. Український критик вбачає певний дуалізм у душі Б. Залеського: польський патріот і український співак.

Варто зазначити, що М. Євшан не заперечує українських інтенцій Б. Залеського, навіть симпатизує польському поетові, коли йдеться про козаччину, однак пояснює це об'єктивними факторами і навіть чесністю митця-репрезентанта «української школи». М. Євшан вельми критично ставився до штучного нав'язування поляками українського патріотизму, зважаючи головно на суспільно-політичне становище своєї доби. «Навіть якби зробити Залеських українськими патріотами, якими вони хочуть бути, то не забуваймо, що той український патріотизм — частина тільки загальнопольського патріотизму» [3, с. 327]. Попри це, на думку М. Євшана, Б. Залеський все ж заслуговує на вдячність за українофільство, але аж ніяк не на бездумне захоплення. Першість у пропагуванні української культури Євшан віддає С. Гоцинському та М. Грабовському [7, с. 97].

Після спростування справжнього українства Б. Залеського український критик намагається дослідити істинний мотив його популярності і навіть слави. Незаперечним для нього є факт, що українські традиції, багатющий фольклор наповнили душу Б. Залеського і стали романтичною екзотикою для польських салонів. «Польські панички, які, крім салону, не бачили і не чули сільського співу, а старалися після засад бути романтичними творцями, мусіли впасти на коліна перед людиною, яка напам'ять уміла людські пісні і з надзвичайною легкістю могла сипати цілими пригорщами людських мотиви...» [3, с. 328]. Проте для справжнього поета, тим паче, якщо він претендує на одну з провідних ролей виразника українства, цього замало. «Сам природний нахил до мрії і сердечна доброта не можуть заступити поезії...» [3, с. 328].

На ідейно-темагичному змісті творів наголошує І. Франко при розгляді творчості Марії Конопницької, відводячи їй, разом з Елізою Ожешко, роль найталановитішої жінки «не тільки в польській, але й у загальнослов'янській літературі» [8, с. 375]. Проте Франко вирізняє одну з центральних тем творчості польської мисткині — селянську, яку дуже зворушливо і новаторськи оспівано ліричним талантом. Саме М. Конопницька зуміла представити читачеві біль і розпач селянського життя, яке покривджене чи не найгірше з усіх верств. «Польський селянин з його тужливою піснею, польський краєвид з його сумною монотонністю вросли їй в серце» [8, с. 379]. Більше того, український вчений називає М. Конопницьку «поетесою селянства» [8, с. 379].

Звісно І. Франко зовсім не відкидає всього розмаїття творчого доробку письменниці, оцінюючи її художній досвід крізь призму позитивізму. «Вона є наскрізь дитиною позитивізму, ентузіасткою прогресу, науки і вільної думки й чину», — підкреслено наголошує вчений.

Зачаровує Франка й те, як М. Конопницька опрацює польську пісню, її вміння віднаходити дивовижні мелодії слова, сповнені ніжності, милозвучності та колориту.

Якщо І. Франко, оцінюючи творчість Б. Залеського, дорікає автору за пафос нещирості, уявності і навіть міфічності, то М. Конопницька для Франка є поетесою, де немає «ні жодного фальшивого тону, ні сліду національної зарозумілості, нетерпимості, ні зневажливого ставлення до інших народів...» [8, с. 382].

Микола Євшан, аналізуючи творчість Марії Конопницької, говорить, що місце польської письменниці серед тих, хто заслуговував на повагу і мистецьке визнання. Відтак, на відміну від І. Франка, стаття М. Євшана радше нагадує психологічний аналіз мистецького досвіду мисткині при спробі об'єктивно оцінити роль і місце віртуоза слова на тлі польської епохи. Літературознавець насамперед прагне зрозуміти та описати її внутрішнє «я», яке розкривається через творчість. Тому цілком справедливо літературознавець Н. Шумило під час критичних студій виокремлює психоаналітизм ученого: «М. Євшан зробив спробу з'ясувати зв'язок психічної енергії поета із загальним історичним ритмом епохи, завдяки мистецькому твору зазирнути вглиб душі митця...» [3, с. 123].

Критик характеризує доробок польської мисткині в історико-естетичному плані як своєрідний поворотний момент становлення нової польської поезії

всупереч ідеалам епохи. Її твори, на думку дослідника, збагатили польську літературу новою естетикою, образами, соціальними мотивами. Причина такого естетичного вибору — популярності — не так в об'єктивній реальності, як у самій психології митця. Тут критика М. Євшана впливає з його концепції самоорганізації таланту і психології митця, на що також звертає увагу Н. Шумило [3, с. 123]. Розглядаючи особливості формування естетики М. Конопницької, критик визначає декілька факторів. З одного боку, романтизм, «який збудив в її грудях реакцію чуття проти плоского позитивізму епохи, був головним... елементом її виховання» [3, с. 123]. З другого, Конопницька не могла не бачити виклики епохи, «силу творчу поетка могла черпати тільки із згоди з своєю епохою, тільки приймаючи її завдання та кличі. Вона й приймає їх, вносячи в свою поезію те, що мусіла внести, як чула і ніжна душа: зміст і теми соціальні» [3, с. 318]. Звісно, таке поєднання позначене певним поетичним дисонансом, але ця «остаточна формула поетична Конопницької, до якої вона все наворачтає» [3, с. 319], надає її творчості певного месіанізму. М. Євшана приваблює саме альтруїзм Конопницької: те, що для неї було першорядним — біль та смуток інших. При цьому поетка намагається перемагати свої розчарування, а подекуди й саму себе, оскільки вже собі не належить. Вона цілковито віддається ідеалам поезії, забуваючи про себе. «Се індивідуальність багата і шляхетна, але тим не менше типова, яка ніколи й не пробувала відірватися від даного їй ґрунту, щоб існувати для себе. Вона сповняла місію, наложену їй інтересами епохи. Для повнення її вона не шукала за синтезою новою, не пхнула усього національного польського життя на інший, новий, шлях, а любовно віднеслася, тільки до давніших духовних батьків суспільности, з їх скарбниці вибрала і оцінила все найшляхетніше і найдорожче і тим способом поклала поміж ними а будучими поколіннями. Велика її заслуга в тому, що вона уміла увійти і душею відчутти всі потреби свого часу, в свою діяльність вложити велику психічну енергію та силу чуття, які, власне, й переламали леди, усунули апатію з життя та дали гарячий пульс новішій польській поетичній думці» [3, с. 322]. Навіть коли в польську літературу приходять нове покоління, переконаний М. Євшан, Конопницька все ж залишається на видному п'єдесталі літератури з її неоціненним внеском у розвиток всієї польської нації.

У своїх оцінних судженнях критичного й метакритичного характеру М. Євшан завжди використовував контекст, який допомагав глибше й ґрунтовніше оцінити напрацювання письменників, позаяк творчість митця для нього невіддільна від епохи. У такому літературно-критичному дискурсі окреслена творчість усіх польськомовних письменників.

Хоча українські дослідники дещо різняться в своїх естетичних підходах до феномену художнього слова Богдана Залеського та Марії Конопницької, головню на осі традиція-модерн, але в ідейному плані для обох критиків найбільше важить постановка й вирішення національного питання та образ України у творчості українських митців.

Література

1. Євшан М. Безплатні пасажери (Про українське *dolce far niente*) // Народ. (Станіславів). — Ч. 18. — 1919.
2. Євшан М. Великі роковини України. З новим роком боротьби Галицько-Української Армії. — Відень, 1920. — С. 7.
3. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упорядкув., передм. та прим. Н. Шумило. — Київ, 1998. — С. 658 с.
4. Корбич Г. Польська література як об'єкт літературно-критичних виступів Миколи Євшана // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня. Літературознавство. — Кн. I. — Київ, 2000. — С. 377.
5. Корбич Г. Польська література як об'єкт літературно-критичних виступів Миколи Євшана // IV Міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серпня. Літературознавство. — Кн. I. — Київ, 2000. — С. 378.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-ге вид., переробл. і доп. — Київ, 1999. — С. 158.
7. Розлуцький Ігор. Ідейно-естетичні параметри польської літератури у літературно-критичному дискурсі Миколи Євшана // Проблеми слов'янознавства. — Випуск № 62. — 2013. — С. 90–100.
8. Франко Іван. Зібрання творів: у 50-ти т. — К.: Наукова думка. — Т. 33. — 1982. — С. 527 с.
9. Франко Іван. Зібрання творів: у 50-ти т. — К.: Наукова думка. — Т. 27. — 1980. — С. 463 с.
10. Франко Іван. Зібрання творів: у 50-ти т. — К.: Наукова думка. — Т. 31. — 1981. — С. 595 с.
11. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. — Київ, 2003. — С. 123.